

Research Article

DOI: 10.22124/jol.2025.29734.2569

University of Guilan

Iranian association of penal law

Criminal law Research
A Biannual Journal
Vol . 17, No.1, Spring & Summer 2026(Serial 33)

Rethinking the Principle of Innocence with the Noumenal Approach and the Impact of the Approach on the Application of Interpretive Principles in Criminal Law

1. Mohammad Amini,

PhD in Private Law, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

2. Hasan Poorbafrani

Associate Professor, Department of Law, University of Isfahan, Isfahan, Iran.
(Corresponding Author:hpoorbafrani@ase.ui.ac.ir)

3.Mohammad Mahdi Alsharif

Associate Professor, Department of Law, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

4. Mahdi Shahabi

Associate Professor, Department of Law, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Submit Date:2025/02/02

Accept Date:2025/10/24

Abstract:

Whether the principle of innocence is read from the perspective of a phenomenon or a noumenon, will have different effects on the interpretation of criminal law. In jurisprudence and Iranian law, the principle of innocence is mostly a practical principle that is used in cases where doubt arises about the existence or lack of a duty. But if we look at the principle of innocence from the perspective of the noumenon, it is based not on duty but on human freedom. Noumenon innocence does not allow the interpreter to expand the legal provision that has been criminalized and cannot develop exceptions using subjective criteria in interpreting criminalized regulations. In the present study, using a qualitative method, the hypothesis that looking at the principle of innocence from the perspective of a noumenon has different interpretative effects than the practical principle of innocence has been strengthened.

Key Words: *Principle of innocence, noumenon Human, Article 37 of the Constitution, Interpretation of the Criminal Law, logic of criminal law.*

1. Introduction

The principle of innocence is one of the fundamental principles in the science of law (both criminal and civil) that is used both in legislation and in the interpretation of the law. Among the meanings of innocence is the presumption of human innocence (or presumption of innocence), although the latter meaning is more often attributed to Western law, its religious and jurisprudential foundations can be obtained from some verses of the Quran, narrations, and jurisprudential rules. In the present study, the meaning of acquittal that will be presented from the perspective of the noumenal man (human) is close to the assumption of acquittal, and therefore it seems that if the lawyer's perspective on this principle changes from "obligated man" to "noumenal man", then the basis of interpretive principles in criminal law is not the practical principle of acquittal; an issue that attention to has an impact on the process and results of interpretation. Therefore, the present study will address the difference between interpretive principles derived from practical acquittal and acquittal that is a requirement of the noumenal man.

2. Methodology

The research method in this article is descriptive-analytical, with data collected from library sources.

3. Results and Discussion

In a division, Kant divides the external world into two parts: "noumenon" and "phenomenon", which respectively mean "essence as it is" and "Appearance - the intelligible part". It seems that if attention is paid to the true essence of man and he is not limited to an external manifestation with an apparent form and a tangible essence, then when the principle of innocence is spoken of for such a man, it is not simply an innocence that removes doubt, but this innocence is another expression of the same true essence that represents his freedom. If the reading of the principle of innocence is in accordance with the approach of the noumenon man who is not limited to a temporal situation, then there is no need to implement the basic condition in the principle of practical innocence, which is the examination of the search; Because research is for a place where the real ruling is sought to be revealed, but if we consider the interpretive principles to be derived from the rule (the second meaning of acquittal), since the rule is prior to the practical principle in terms of degree, therefore, in the event of doubt, action will be taken immediately according to it (the rule) and the related branches, which are the interpretive principles.

4. Conclusions

The requirement of the noumenal approach to the principle of innocence is to look for criminal behavior and the punishment for the crime only as codified in the law, and if there is doubt about the criminality of a behavior and the law is not explicit about it, one must immediately act in accordance with the principle of individual freedom, of which the principle of innocence is another expression in the noumenal approach. The interpretative principles of criminal law, such as narrow interpretation, interpretation in favor of the accused, prohibition of resorting to analogy, and non-precedent of the substantive criminal law, with this reading of the principle of innocence, will be relied upon by the interpreter as soon as doubt arises; whereas, if the root of the said interpretative principles is introduced as the principle of practical innocence, their use is subject to a challenging path. It is suggested that the legislator, with a humanistic approach, legislate in this field so that if there is any doubt in the interpretation of crime and punishment, the interpreter immediately adheres to these principles (in accordance with principles 36, 37, 166, 169 of the Constitution and Article 18 of the Islamic Penal Code) and cannot by justifying discovering the legislator's intention, attempt to expand the scope of the criminalized regulations and behave contrary to the rules of criminal law logic.

5. Selection of References

- Amini, M, Poorbafrani, H, Alsharif, M. M and Shahabi, M (2023). "Drawing the scope of "Justice-based interpretation" in Criminal Law in the Light of the Logic of Criminal Law", *Criminal Law Research*, 14(2), 39-51. doi: 10.22124/jol.2024.24689.2388. [In Persian]
- Ashouri, Mohammad (1993), "The Principle of Innocence and Its Effects in Criminal Matters (Comparative Study)", *Journal of the Faculty of Law and Political Sciences*, Volume 29. [In Persian]
- Jean Finnis (1980), *Natural law and Natural rights*, Oxford: OUP

Nobahar, Rahim (2016), “The Assumption of Innocence: An Islamic Perspective”, Collection of Articles in Commemoration of Dr. Mostafa Mohaghegh Damad, Tehran: Academy of Sciences. [In Persian]

Stephan Korner (2010), Kant's Philosophy (Translated by: Foladvand, Ezzat O'llah), Third Edition, Tehran: Kharazmi. [In Persian]

Citation:

Amini, M& Poorbafrani,H& Alsharif,MM & Shahabi,M (2026), “Rethinking the Principle of Innocence with the Noumenal Approach and the Impact of the Approach on the Application of Interpretive Principles in Criminal Law”, **Criminal Law Research**, 17(33), pp. 7-20.
DOI: 10.22124/jol.2025.29734.2569

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

انجمن ایرانی حقوق جزا

صفحات مقاله: ۷-۲۰

نشریه علمی

پژوهشنامه حقوق کیفری

سال هفدهم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۴۰۵، پیاپی ۳۳

دانشگاه گیلان

مقاله پژوهشی

بازاندیشی در اصل برائت با رویکرد انسان نومن و تأثیر آن بر کاربرت اصول تفسیری در حقوق کیفری

۱- محمد امینی ^{ID}

دانش آموخته دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

۲- حسن پوربافرانی * ^{ID}

دانشیار گروه حقوق دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. (نویسنده مسئول)

✉ hpoorbafrani@ase.ui.ac.ir

۳- محمدمهدی الشریف ^{ID}

دانشیار گروه حقوق دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

۴- مهدی شهبابی ^{ID}

دانشیار گروه حقوق دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۰۲

تاریخ ارسال: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴

چکیده:

نگاه به اصل برائت حسب اینکه از منظر انسان فنومن یا نومن باشد، آثار متفاوتی خواهد داشت. آنچه در حقوق ایران مصطلح شده بیشتر اصل برائت اصولی به‌عنوان یک اصل عملی است که مجرای آن، شک در تکلیف است و در موارد تردید، باعث رهایی انسان مکلف (فنومن) از گرداب تحیر است. اما چنانچه از دیدگاه انسان نومن به اصل برائت نگریسته شود، مبنا نه بر تکلیف که بر آزادی و برائت انسان است. برائت نومنی به تفسیرگر قانون اجازه نمی‌دهد حکم جزایی جرم‌انگاری شده را توسعه دهد و مفسر در تفسیر مقررات جرم‌انگاری شده، به مورد متیقن اکتفا می‌کند و نمی‌تواند با معیارهای ذهنی، اقدام به بسط استثنا نماید. در پژوهش حاضر، با منتهج تحقیقی کیفی (رویکرد توصیفی - تحلیلی)، این فرضیه که نگاه به اصل برائت با دیدگاه انسان نومن آثار تفسیری متفاوت از اصل عملی برائت را در بردارد، تقویت گردیده است.

واژگان کلیدی: فرض برائت، انسان نومن، اصل ۳۷ قانون اساسی، تفسیر قانون کیفری، منطق حقوق کیفری.

مقدمه

اصل براءت از اصول بنیادی و کاربردی در دانش حقوق (اعم از کیفری و مدنی) است که هم در تقنین و هم در تفسیر قانون، قانون‌گذار و تفسیرگر از آن استفاده می‌کنند. با تحقیق و تدقیق در متون فقهی و اصولی به دست می‌آید که برای عنوان براءت در دستگاه اندیشه‌ی فقیهان و اصولیون امامیه، دست‌کم دو معنا قابل تصور است: (۱) براءت حکمی که به موجب آن در صورت وجود تردید در تکلیف یا حکم یا موضوع، بنا بر رهایی از تکلیف و مؤاخذة گذاشته می‌شود (Hakim, undated: 481)؛ (۲) فرض بی‌گناهی انسان (یا فرض براءت) (Tosi, 1986, 8: 7 & 8)، که هرچند معنای اخیر بیشتر به حقوق غرب نسبت داده می‌شود، اما مبانی شرعی و فقهی آن، از برخی آیات قرآن کریم (Quran, Nisa, 112; Asra, 36; Yunus, 36)، روایات (Sheikh Mufid, 1992: 167) و قواعد (Mohaghegh Damad, Sayyed Mustafa, 2009: 195 & 196) قابل دست‌یابی است (Nobahar, 2016: 350 – 355 & 368 – 374).

با توجه به اصول و قواعد متعددی در فقه جزائی اسلام، از جمله «قاعده‌ی درء»، «اصل براءت» و نیز «اصل ترجیح خطا در عفو بر خطا در کیفر» (Mohamadian, 2020: 230 & 231) که نشأت گرفته از سخن حضرت رسول اکرم (ص) «فان الامام ان یخطی فی العفو خیر من ان یخطی فی العقوبه» (Tirmidhi, 1975, 4: 33) است، صدور حکم مبنی بر مجازات متهم، تنها در صورتی امکان دارد که شرعا و قانونا، ارتکاب جرم از ناحیه‌ی وی ثابت شود، به طوری که نصّ تحریم‌کننده و ماده‌ی قانونی مربوطه، دقیقا منطبق با جرم ارتکابی باشد. از این‌رو هرگاه در یکی از ارکان سه‌گانه‌ی جرم و یا در ثبوت و یا اثبات ارتکاب جرم از ناحیه‌ی متهم و انطباق نصّ تحریم‌کننده (قانون) بر فعل مرتکب، تردید معقولی وجود داشته باشد، حکم براءت متهم باید صادر گردد.

با اینکه در تحقیق حاضر معنایی که از براءت با رویکرد انسان‌نومن ارائه خواهد شد، نزدیک به فرض براءت (نه اصل عملی براءت) است، با این وجود باید اذعان داشت که در اکثر تألیفات اصولی (به خصوص از زمان شیخ انصاری به بعد -متأخرین-)، اصل براءت مطابق با معنای نخست از آن یعنی براءت حکمی (با رویکرد انسان مکلف) تبیین گشته و بر بنیاد همین معنا، جزئیات آن مورد مذاقه قرار گرفته است. با این توضیح که از دیدگاه فقیهان اصولی، مجرای اصل براءت و ادله‌ی حجیت آن، شک در تکلیف (و نه مکلف‌به) است (Ansari, 1998, 2: 17; Khorasani, 1988: 338 to next) و از این‌رو به حکم عقل (براءت عقلی) و شرع (براءت شرعی)، در موارد مشکوک (پس از فحص و بررسی دلایل) اصل بر عدم انجام وظیفه‌ی شرعی و ثبوت تکلیف بر عهده‌ی انسان مکلف است^۱. در حالی که آنچه در حقوق غرب به عنوان فرض بر بی‌گناهی رواج دارد، تنها مربوط به فرد متهم است و اثر آن در حقوق دفاعی وی نمایان می‌شود (Ashouri, 1993: 49). به این مهم در عهدنامه‌ها و کنوانسیون‌های حقوق بشری مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر^۲ (ماده ۱-۱۱)، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی^۳ (ماده ۱۴) و یا ماده ۴۸ منشور حقوق اساسی اتحادیه اروپا^۴ اشاره شده است. همچنین استناد به آن را می‌توان در رویه و آراء قضایی نیز مشاهده نمود. (Case: KAYISHEMA & RUZINDANA (ICTR-95-1-A), Appeal Judgement – 2001/12/04^۵)

در حقوق ایران، قوانین مختلف مانند اصل ۳۷ قانون اساسی، ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری، ماده ۱۹۷ قانون آیین دادرسی مدنی به شکل صریح و اصل ۵۱ ق.ا، ماده ۱۲۵۷ قانون مدنی و بعضی دیگر از مواد قانونی، به نحو ضمنی به اصل براءت اشاره دارند و بیشتر حقوق‌دانان نیز تفسیر و توضیح خود را از این اصول و مواد، مبتنی بر «اصل عملی براءت» که راهنمای انسان مکلف است، ارائه می‌دهند (Ghafi and Shariati, 2015: 72 – 106; Daneshpajouh, 2012: 153)؛

۱- براءت حکمی، بنا بر آزادی انسان که مقتضای وضع طبیعی است می‌گذارد و اثبات حالت عهده داری و مسئولیت را بر دلایل استوار متوقف می‌نماید.

2- Universal Declaration of Human Rights.

3- International Covenant on Civil and Political Rights.

4- The Charter of Fundamental Rights of the European Union.

۵- قابل دسترسی در وبسایت: <https://cld.irmct.org/> (مشاهده در: ۱۴۰۳/۱۲/۲۹).

شاید از جمله دلایلی که گروهی از نویسندگان حقوقی معنای اصل برائت در اصول و مواد قانونی پیش گفته را «اصل عملی» می‌دانند (Ardebili, 2015, 1: 218)، بدان جهت است که در اکثر آثار و منابع اصولی (اصول فقه)، از «برائت»، ذیل اصول عملیه سخن به میان آمده و همین امر موجب می‌شود ذهنی که با این منابع انس گرفته، بلافاصله از اصل، معنای اصل عملی برداشت کند و بر همین اساس، منشأ اصول تفسیری حقوق کیفری را در اصل عملی برائت بدانند (Elham and Borhani, 2022, 1: 93). اما به نظر می‌رسد چنانچه در ساحت حقوق، زاویه‌ی دید حقوق دان به این اصل، از «انسان مکلف» به سمت «انسان نومن» تغییر یابد، در این صورت هم تفسیر حقوق و قوانین موضوعه، محدود به چارچوب ترسیمی برائت به‌عنوان یک اصل عملی نخواهد شد و هم بن و مبنای اصول تفسیری در حقوق کیفری، اصل عملی برائت معرفی نمی‌شود (Ghafi and Shariati, 2015: 100 & 107; Qiyasi, 2000: 118)؛ موضوعی که توجه به آن، در فرایند و نتایج تفسیر تأثیر دارد. براین اساس در جستار حاضر بعد از تبیین مفاهیم «فنومن» و «نومن»، به مسأله‌ی اصلی که عبارت است از چیستی تفاوت اصول تفسیری مأخوذ از برائت عملی با برائتی که اقتضای انسان نومن است، پرداخته می‌شود. همچنین به این پرسش که آیا در فقه امامیه، می‌توان معنایی از اصل برائت یافت که محدود به اصل عملی نباشد و فقیه با تصور یا فرض معنایی دیگر، به آن استناد جسته و اقدام به صدور فتوا نموده باشد، پاسخ داده خواهد شد.

هرچند تاکنون تحقیقات و مطالعاتی در زمینه‌ی اصل برائت و کاربرد آن در حقوق انجام شده است (Ashouri, 1993: 39; Rahmdel, 2020: 109 – 131; Ghorbani and Movahedi, 2012: 61 – 85). اما پژوهشی مستقل با نگاهی که در این مقاله به اصل برائت می‌شود صورت نگرفته است که در ادامه با روش توصیفی – تحلیلی به آن پرداخته می‌شود.

۱. در آمدی بر مفهوم اصل برائت با رویکرد انسان مکلف (فنومن^۱)

برائت در لغت به معنی خلاصی، رهائی، بیزاری از چیزی و پاک شدن از عیب و تهمت و خلاصی از قرض است (Dehkhoda, 1992, 1: 79; Sayyah, 2010, 11: 786). و از این‌روست که برائت در حقوق کیفری، مجرم نبودن فرد را در ارتباط با اتهام انتسابی نشان می‌دهد.

مستند به اصل برائت، در صورت تردید نسبت به ثبوت تکلیفی با وجود شبهه‌ی وجوبیه، ترک امر مردد جایز است (Jafari, 2019: 202); همچنین انجام عمل تردیدی در شبهات تحریمیه (Hosseini Qomi, 1995, 4: 442). بنابراین به نظر می‌رسد کاربرد برائت اصولی هنگامی است که برای مکلف نسبت به تکلیفی تردید به وجود آید و او پس از بررسی در اطراف امر مشکوک و عدم خروج از آن، با تمسک به برائت بتواند از سرگردانی خارج شود و تکلیف ظاهری خود را مشخص نماید. اینکه در اصول فقه از اصل برائت به‌عنوان یک اصل عملی یاد می‌شود، علت آن را می‌توان در قالب یک فرضیه چنین گفت که چارچوب پارادایمیک (الگوواره) در دانش فقه و اصول فقه، فلسفه‌ی کلاسیک^۲ است و در چارچوب فلسفه‌ی کلاسیک، انسان در موقعیت معنا می‌یابد. اما در فلسفه‌ی مدرن، می‌توان اصل برائت را بیان دیگری از اصل آزادی فردی^۳ (به‌عنوان اصل موضوعه‌ی کانتی) دانست^۴.

1- phenomenon

۲- تعامل متافیزیک با واقعیت (فلسفه ارسطویی).

۳- البته نویسندگان حقوقی، این دو اصل را واحد ندانسته و از هریک به طور مجزا بحث کرده اند. ایشان از اصل آزادی فردی به‌عنوان یک اصل راهبردی یاد می‌کنند.

۴- با بررسی مفهوم و معنای اصل در تاریخ فقه، دانسته می‌شود اصل به معنای اصل عملی (بعد از تطور)، جدیدتر از معنای دیگر آن است (Mostafavi, 2021) Advanced Course in Principles of Jurisprudence. مراد از اصل قبل از تطور، اقتضای طبیعت عمل و اقتضای جریان اصلی ادله (اقتضای طبیعت ادله) است (Ibn Qiba, 1984: 120 – 122; Mostafavi, Advanced Course in Principles of Jurisprudence, 2015) که به نظر می‌رسد معنای اخیر از اصل، به رویکرد انسان نومنیک، نزدیک‌تر باشد.

در حالی که در منابع شرعی و اجتهادی امامیه گزاره‌هایی وجود دارد که از مفهوم و مفاد آن گزاره‌ها این گونه فهمیده می‌شود که نگاه شارع به یک انسان نومنی است نه فنومنی محض (Quran, Asra, 70; Rum, 30; fajr, 15; Sabzevari, 1992, 28: 120)؛ و طرح این گزاره‌ها یادآور اصل کرامت انسانی (Khademi Koosha, 2023: 104 & 106) است.

انسان فنومن مکلف در شریعت اسلام برای انجام هر عملی کاملاً مختار و آزاد نیست و فعل یا ترک فعل او دایره مدار حکم شرعی آن عمل است (sadr, 1996: 100). حکم برخی از افعال، واجب است که می‌باید امتثال یابند و برخی حرام که تکلیف بر ترک و خودداری از آنها است؛ دسته‌ی عمده‌ی دیگر از اعمال، در حوزه‌ی مباحات، مستحبات و یا مکروهات قرار می‌گیرند. در این میان بعضی از اعمال از حیث وجوب و حرمت مورد تردید بوده که طبق گفته‌ی اصولیون، حکم به عدم ثبوت تکلیف برای مکلف می‌شود و اصل عملی براءت، دلالت بر این مهم دارد (Sobhani, 2008: 181 & 203).

به عبارتی مقتضی است انسان فنومن (که در الگوواره دینی به‌عنوان یک ذات و موجود مکلف شناخته می‌شود)، در دنیایی که زیست می‌کند، سرگردان نباشد و لازمه‌ی عدم سرگردانی، تمهید اصول و قواعدی است که با تمسک به آنها بتوان از ورطه‌ی شک خارج شد (Jafari Langroodi, 2002, 4: 2787). اصول عملیه و از جمله‌ی آنها براءت، مستمسک‌های پیش‌بینی شده‌ای هستند که موجبات خروج چنین انسانی از تحیر را فراهم می‌آورند. البته مجوز دست‌آویزی به این اصل، در آخرین مرحله‌ی صادر می‌شود که همین انسان مکلف، در مراحل پیشین به حکم واقعی امر مشکوک نرسیده باشد (Naini, Mohammad Hussein (2000, (3: 327) نه آنکه بتواند به صرف حصول تردید اولیه، فوراً چاره‌ی کار خود را از اصل براءت سراغ گیرد. از این رو است که در صورت اعتقاد به ریشه داشتن اصول تفسیری حقوق کیفری^۱ در اصل عملی براءت (Elham and Borhani, 2022, 1: 126)، گفته می‌شود تفسیرگر قانون جزایی تا جایی که امکان دارد و حتی با گذار از قانون مدون (نادیده گرفتن و نقض اصل ۳۶ ق.ا) و نیز ورود به ساحت فقه (تفسیری مطلقاً فقه محور از اصل ۱۶۷ ق.ا) می‌باید به حکم واقعی دست یابد، هر چند این حکم مساوی با مجرم معرفی کردن مرتکب و کیفر نمودن آن (با وجود ساکت بودن قانون) باشد؛ و اگر همچنان با مراجعه به منابع و فتاوی فقهی، تردید باقی ماند، نوبت به اجرای اصل براءت می‌رسد (Qiyasi, 2000: 118) در حالی که به نظر می‌رسد طی چنین فرایندی در بسیاری از موارد، نقض اصول تفسیری یاد شده و پشت کردن به منطق حقوق کیفری است.

در جدول زیر به منظور تبیین بهتر مطلب اخیر و فهم آسان تر مخاطب، فرایند خروج از تردید که با تمسک به اصل براءت حاصل می‌گردد با مقایسه با خوانش نومنی از براءت، ترسیم می‌شود:

۱- نظیر اصل تفسیر مضیق، تفسیر به نفع متهم، منع توسل به قیاس و ...

برائت با خوانش انسان نومن	اصل برائت عملی (انسان فنومن تکلیف مدار)
(۱) بروز تردید و شک ↓	(۱) بروز تردید و شک ↓
	(۲) بررسی جامع ادله (ادله اجتهادی، فقه و قانون) برای وصول به حکم واقعی ↓
(۲) استناد به اصول تفسیری حقوق کیفری و عمل به برائت	(۳) بقای تردید پس از فحص ↓
	(۴) استناد به اصول تفسیری حقوق کیفری و عمل به برائت

۲. تبیین انسان نومن^۱

کانت جهان خارج را به دو بخش تقسیم می‌کند: نومن و فنومن؛ مفاهیم «نومن» و «فنومن» در فارسی به ترتیب به معنای «شیء فی نفسه» و «شیء به شهود آمده» یا «پدیده» و «پدیدار - نمود، بخش قابل درک» یا «ذات، آن گونه که هست» و «ذات محسوس» است. ذات حقیقی اشیا، حکم نومن و عوارض یا ذات اسمی آنها حکم فنومن را دارد. لازم به ذکر است که نومن در معنای سلبی مفهومی است محدودکننده که از محدود بودن ما به پدیدارها نشأت گرفته است (Smith, p. 413).

از دو مفهوم نومن و فنومن می‌توان به‌عنوان ستون فقرات فلسفه‌ی کانت^۲ و ابزار اصلی و پرکار او یاد کرد که در تحلیل بسیاری از مسائل چالشی استفاده می‌شود (Hedayat Afza and Levai, 2015: 55) و حائز پیامدهایی است، از جمله تأثیر آن در اتخاذ موضع درباره‌ی اصل شناسایی و معرفت به جهان خارج (Nasiri, 2008: 75).

از آنجا که نومن فاقد همه‌ی ویژگی‌های قابل حس است، لذا امری کاملاً عقلی است و ماهیت و سرشت آن تنها از طریق عقل، قابل درک است و به شهود حسی ما در نمی‌آید (Gardner, 1999: A 248- 9/ B 305-6). به عبارتی، چنانکه خود او (کانت) نیز می‌گوید: «اگر مراد ما از [نومن] عینی باشد که متعلق ادراکی غیر از ادراک حسی قرار گیرد، در آن صورت نوع خاصی ادراک را فرض کرده‌ایم - ادراک عقلی - ... و این همانا نومن به معنای مثبت کلمه است» (Stephan Korner, 1988: 233). کانت اعتقاد دارد فراتر از عالم تجربه یک واقعیت ناشناخته‌ی نفس الامری وجود دارد که از آن به «نومن» تعبیر می‌کند. علت اینکه ذهن^۳ نمی‌تواند به عرصه‌ی عالم نومن قدم نهد این است که برای شناسایی دو ابزار بیشتر ندارد؛ یکی حس و دیگری فاهمه. شناسایی ما تنها به فنومن تعلق می‌گیرد که دارای حقیقت تجربی است و ذهن در قالب زمان و مکان می‌تواند آن را شهود نماید.

1- noumenon

۲- روال اندیشیدن کانت چنانکه خود وصف می‌کند نتیجه‌ی یک گرایش بنیادی بود، آن گونه گرایش بنیادی که به بینش‌های او امکان تحول داد. آن روندی سیستماتیک بود که چون به کار آمد، همه‌ی گام‌های لازم به‌خودی‌خود در پی آن برداشته شدند (Jaspers, 1993: 219).

۳- عقلانیت نظری کانتی (شرط تحقق ادراک در عقل کانتی، دریافت داده‌های تجربی است، درحالی‌که نومن حائز یک ماهیتی است که اساساً نمی‌توان تجربه‌ای نسبت به آن داشت).

در تفسیر کانتی، نومن در حد یک مجهول مطلق، فراتر از هرگونه حکمی می‌نشیند (Hedayat Afza, and Levai, 2015: 74) و از آنجا که نمی‌توان بر عهده‌ی آن حکم و تکلیفی بار نمود، لذا اصل اولیه نسبت به او، برائت (برائت نومن) و آزادی است. به عقیده‌ی کانت، پذیرش امور محسوس به‌عنوان پدیدار به منزله‌ی قبول تحقق اشیا فی نفسه یا ذوات معقول است، اگرچه هیچ اطلاعی از کیفیت وجود آنها نیست و نمی‌توان آن را دانست؛ زیرا همان‌طور که گفته شد، مفاهیم و مقولات فاهمه ناظر به متعلقات موجودات محسوس است و با خروج از این حیطة، هیچ معنایی برای آن مفاهیم باقی نخواهد ماند: (Kant, 2009: 157). وی در این زمینه چنین می‌گوید: «همانا من باور دارم که در عالم خارج، اجسامی هست، هر چند نمی‌دانیم که در نفس الامر چه هستند، بلکه صرفاً آنها را به واسطه‌ی تصوراتی که از تأثیر آنها در احساس ما حاصل می‌شود، مورد شناسایی قرار می‌دهیم. در واقع، نام اجسام را به همین تصورات اطلاق می‌کنیم، لذا مراد از هر نام، صرفاً پدیداری ناظر به یک ذات حقیقی مجهول الهویسه^۱ است» (Kant, 2009: 126).

کانت بر این عقیده است که «آگاهی من از وجود خودم در عین حال آگاهی بی‌واسطه از وجود چیزهایی دیگر خارج از من است؛ این امر واقعیتی تجربی است» (Stephan Korner, 1988: 213).

از نظر کانت «تجربه، به هیچ‌وجه تنها راه درک و علم نیست. تجربه فقط ما را به آنچه هست راهنمایی می‌کند نه به آنچه باید باشد و جز آن نمی‌تواند باشد؛ بنابراین از تجربه حقایق کلی به دست می‌آید» (Durant, 2007: 241). ذکر این نکته‌ی درخور توجه نیز خالی از فایده نیست که در ادبیات عرفانی ایران نیز از منظر جناب مولانا، مطلق، امری متعین و جزئی نیست. آن (مطلق) هیچ یک از موجودات نیست و به مثابه‌ی شیء فی نفسه، همواره در فرا سوی پدیدارها است. شناخت این خدا، تنها با تجربه‌ی عرفانی ممکن می‌گردد که راه به ساحت شیء فی نفسه می‌برد و از جهان پدیداری در می‌گذرد (Hamedani, 2008: 150). مولانا ذات معقول و نومن را فراتر از یافت ادراکات تجربی و ادراکات حسی صرف می‌داند. وی به‌درستی واقف بوده که چگونه نومن غیر مدرک را دور از دسترس حس و تجربه قرار دهد (Narmashiri and Mirbalouchaei, 2023: 75). این مهم را از بعضی از اشعار او (مثنوی اختلاف کردن در چگونگی و شکل پیل) مانند دو بیت زیر می‌توان برداشت کرد:

چشم حس همچون کف دست است و بس // نیست کف را بر همه او دسترس

ما چو کشتی‌ها به هم برمی‌زنیم // تیره چشمیم و در آب روشنیم

همچنین ملاصدرا نیز سال‌ها قبل از کانت به این نتیجه رسید که ذهن آدمی در مواجهه با عالم خارج فعال است، لکن توان ذهن و قوه‌ی خیال در آدمیان را بسیار بیشتر و وسیع‌تر از ذهن محدود به مقولات کانتی می‌دانست؛ اما در عین حال اذعان داشت همه‌ی آنچه توسط این ذهن شکار می‌شود، امور ماهوی است و درک وجود برای آن میسر نیست (Mulla Sadra, 1981, 1: 264). در همین راستا بی‌مناسبت نیست تا به شعر معروف ابوالقاسم فندرسکی نیز اشاره شود:

چرخ با این اختران نغز و خوش زیباستی // صورتی در زیر دارد آنچه در بالاستی

صورت زیرین اگر با نردبان معرفت // بر رود بالا همان با اصل خود یکتاستی

این سخن را در نیابد هیچ فهم ظاهری // گر ابونصرستی و گر بوعلی سیناستی

...

هرچه عارض باشد آن را جوهری باید نخست // عقل بر این دعوی ما شاهد و گویاستی

باری، کانت معتقد است که شخص انسان در واقع یک تعین بنیان اخلاقی است و از همین‌روی تعلق به جهان فرامحسوس دارد که موجب می‌شود تا از شخص و شخصیت خود، آگاهی داشته باشد.

۱ - انسان نومن نمی‌تواند موضوع شناخت عقل نظری کانت قرار گیرد ولی تمام کوشش کانت این است که بیان دارد انسان، نومن است. با این حال وقتی انسان به‌عنوان یک مفهوم نومنال معرفی شد، این اخلاق و آزادی فردی است که حاکم می‌شود.

در تفسیری معرفت‌شناسانه راجع به رابطه‌ی میان نومن و فنومن، دو برداشت وجود دارد:

ا. بین این دو، رابطه‌ی علیت برقرار است و نومن، علت فنومن می‌باشد (تفسیری افلاطونی از اندیشه‌ی کانت و شباهت آن به مُثُل).

ب. بین این دو رابطه‌ی علی وجود ندارد، بلکه ذات هر شیء، نومن و عوارض آن ذات، فنومن نامیده می‌شود. کلنت اعتقاد دارد که نومن است که باعث فنومن می‌شود؛ بنابراین مفهوم علیت به قبل از فنومن یعنی به نومن بر می‌گردد. در حوزه‌ی هستی‌شناختی، هر نوع ادراک تجربی مستلزم دریافتن رابطه‌ی وجود با موجود است (Mojtahedi, 2008: 86). به عبارتی، فهم از موجود، منوط و مستلزم فهم از وجود است. براین اساس به نظر می‌رسد چنانچه به ذات حقیقی انسان توجه شود و او را محدود به یک نمود خارجی دارای شکل و هیئت ظاهری و ذات محسوس نمود، در این صورت وقتی برای چنین انسانی (ذات حقیقی) از اصل برائت سخن به میان می‌آید، منظور صرفاً برائتی نیست که تردید را برطرف کند، بلکه این برائت بیان دیگری از همان ذات حقیقی است^۱ که تجلی‌بخش آزادی او است.

۳. آثار نگرش نومی به اصل برائت در اصول و قواعد تفسیر قوانین کیفری

به عقیده‌ی برخی از نویسندگان حقوقی «اصل تفسیر مضیق، اصلی عملی می‌باشد و مجرای اصول عملیه، حالت شک است و به همین دلیل در صورت دست‌رسی به هر دلیلی که بیانگر مراد مقنن باشد، نوبت به اجرای این اصل نخواهد رسید» (Qiyasi, 2019: 176). چنانکه مشخص است، ایشان منشأ اصول تفسیری حقوق کیفری را در برائت می‌دانند (Ibid, 195). بلی، انسان فنومن در موقعیت معنا پیدا می‌کند و در صورتی که چتر شریعت نیز بر سر او سایه افکند، مکلف به انجام برخی از تکالیف یا ممنوع از ارتکاب برخی دیگر از آنها می‌شود. براین اساس ممکن است چنین انسانی در درستی انجام رفتاری دچار تردید شود و قانون سرزمینی که در آن زیست می‌کند نیز در این خصوص صراحتی نداشته باشد. در این فرض نمی‌توان بی‌درنگ اصل را بر صحت عمل مشکوک گذاشت و یا تفسیری مضیق از قانون جزایی داشت، بلکه ابتدا نیاز به فحص است (یعنی رعایت مقدمات استناد به اصول عملیه) و چنانچه با وجود فحص، حکم واقعی کشف نشد و از یافتن حکم، یأس پدید آمد (یأس بعد الفحص)، می‌توان به اصل برائت (به‌عنوان یک اصل عملی) و فروع آن، متمسک شد و به صورت ظاهری از گرداب تردید خارج گشت. طبق فرض اخیر، چه بسا در موارد بسیاری با وجود ابهام و اجمال در قوانین، نوبت به اجرای فروع تفسیری اصل برائت نرسد (با وجود قرینه‌ی صرف) و چاره‌ای جز مجرمانه شناختن رفتار مشکوک و منتسب کردن آن به قانون و مراد مقنن نباشد. در این فرض گویی به اصل قانونی بودن جرم و مجازات، اصل آزادی فردی و اجتماعی و قاعده قبح عقاب بلا بیان پشت شده است و بدون التفات به آنها، تفسیری خلاف و ناقض اصول تفسیری به عمل آمده است.

اما اگر قرائت از اصل برائت مطابق با رویکرد انسان نومی که محدود به موقعیت زمانی نیست، باشد، در این صورت اجرای شرط اساسی در اصل برائت (برائت اصولی) برای شبهات حکمی که عبارت از فحص و جست‌وجو است (Ghafi and Shariati, 2015, 77: 3) نیاز نیست؛ زیرا تحقیق و تفحص برای جایی است که خواسته شود حکم واقعی عیان گردد ولی چنانچه اصول تفسیری را نشأت گرفته از قاعده (معنای دوم از برائت) بدانیم، از آنجا که از حیث درجه، قاعده مقدم بر اصل عملی است لذا در صورت ایجاد تردید، بلافاصله طبق آن (قاعده) و فروع مربوط که عبارتند از اصول تفسیری، عمل خواهد شد. چنانچه به اصل برائت با رویکرد انسان نومی نگاه شود، این اصل، قاعده‌ای اساسی و بنیادی می‌شود (اصل فقهی - حقوقی مادر) و دیگر صرف یک اصل عملی نخواهد بود. با این نگاه، جایگاه استفاده و به‌کارگیری اصول تفسیری در حقوق کیفری، مقدم بر فرضی است که این اصول را برگرفته از اصل عملی برائت می‌داند.

۱- برائت با رویکرد انسان نومن نسبت به برائت اصولی، سازگاری بیشتری با قواعد و اصول اخلاقی (Jean Finnis, 1980: 287) دارد. به عبارتی، بنیان اخلاق، مبتنی بر انسان نومن است و نه مبتنی بر فنومن.

لازم به ذکر است که چنین رویکرد و دیدگاهی به اصل برائت، قطعاً در رسیدگی‌های قضایی نیز کاربرد دارد و راهنمای قضات خواهد بود؛ برای مثال توجه به اصل برائت با رویکرد انسان نومن، به دادرس و مقام قضایی اجازه نمی‌دهد در موارد مشکوک نسبت به جرم و خلاف بودن عملی، صرفاً با تمسک به برخی از معیارهای ذهنی نظیر رعایت مصلحت، اثبات خلاف مورد اتهامی را بر عهده‌ی متهم گذارد؛^۱ به عبارتی در این مرحله یکی از فروع تفسیری برائت، یعنی تفسیر به نفع متهم بلافاصله ظاهر می‌گردد و از بروز چنین رفتاری از سوی قاضی، جلوگیری می‌کند. در حالی که اگر ریشه‌ی اصل تفسیری اخیر را در اصل عملی برائت بدانیم، در این صورت چه بسا رعایت مصلحت (به‌عنوان قاعده‌ای برتر نسبت به اصل عملی) مانع از تجلی اصل تفسیر به نفع متهم شود و این متهم است که باید عدم ارتکاب یا مجرمانه نبودن رفتار خود را ثابت نماید؛ موضوعی که کاملاً برخلاف اصل آزادی فردی است. در مثالی دیگر می‌توان به ماده ۷۰۴ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۷۵؛ تعزیرات) اشاره داشت. به موجب این ماده چنانچه فردی محلی را برای شرب خمر دایر کند و مردم را به آنجا دعوت نماید، به حداکثر مجازات محکوم خواهد شد. (جدا از آنکه اداره حقوقی در نظریه ۷/۱۳۱۸ - ۱۳۸۳/۰۳/۰۴ ابهام را از عبارت «حداکثر مجازات» برطرف نمود)، اگر منشأ اصول تفسیری حقوق کیفری، اصل عملی برائت دانسته شود، در این صورت این احتمال وجود دارد که مقام قضایی قبل از تمسک به اصول تفسیری، با توجیهاتی مراد مقنن را از حداکثر مجازات، هر دو مجازات ماده آنهم با حداکثر میزان معرفی کند و بر همین اساس اقدام به صدور حکم نماید (رفتاری مخالف با اصل آزادی فردی)؛ اما چنانچه منشأ اصول تفسیری، برائت نومنی باشد، فوراً پس از وقوع تردید در مفهوم حداکثر مجازات، قاضی می‌باید مستند به اصل تفسیر به نفع متهم، صرفاً یکی از دو مجازات ماده را برگزیند و به حداکثر میزان همان مجازات، حکم دهد.

به نظر می‌رسد میان برائت اصولی با فرض برائت، آنچه بیشتر در تفسیر قانون جزایی (از حیث شناسایی مفهوم حکم و قلمرو آن) کاربرد دارد، فرض برائت است و نتیجه‌ی این فرض با توجه به قاعده بودن آن، اقوی از برائت اصولی است که صرفاً حکم ظاهری را مشخص می‌کند. از این‌رو شایسته است مقنن به هنگام تقنین، تنها گفتمان اصولی را محور وضع، تنظیم و تصویب قوانین کیفری قرار ندهد و به انسان نومن و خوانشی که از اصول برگرفته از آن می‌شود نیز عنایت داشته باشد^۲ که در این صورت می‌توان اثر چنین نگاهی را در تفاوت تفسیر و برداشت مفسر، نگریست.

مجرای برائت اصولی، در شک در تکلیف و بیشتر برای مکلف است تا بتواند با تمسک به آن از ورطه و گرداب سرگردانی و تردید خارج شود. اما فرض برائت (برائت با رویکرد انسان نومن) که بیانگر قاعده است، برای تفسیر قانون استفاده می‌شود. مقام رسیدگی کننده هرگاه در حکم و قلمرو آن (حکم قانون کیفری) تردید نمود، می‌بایست طبق فرض برائت، قدر متیقن حکم قانونی را در نظر گیرد و مانع تسری مورد مشکوک به آن (حکم) شود (Amini and others, 2023: 46 & 48). چنانچه دادرس در خصوص جرم بودن رفتاری و حکم قانون تردید نمود، فرض برائت (معنای دوم از برائت با رویکرد انسان نومن) می‌تواند راهنمای او در تفسیر باشد. این معنا از برائت، دلالت بر آزادی رفتار و جایز بودن (اباحه) آن دارد مگر خلاف آن طبق دلیلی ثابت شود. اصل اولیه نسبت به رفتار افراد، اباحه و جرم نبودن آن می‌باشد. به عبارتی چنانکه در بخش قبلی نیز اشاره شد، با شناسایی انسان نومن به‌عنوان یک ذات، این آزادی فردی است که در عرصه‌ی عقلانیت عملی حاکم بر هرگونه ظن و احتمال دیگر قرار می‌گیرد. بر این مبنا، وقتی از برائت سخن گفته می‌شود، یعنی فرض برائت که دلالت بر جرم نبودن رفتار و عدم مجرمیت دارد؛ همان‌طور که دلالت اصل تفسیر مضیق^۳ نیز نزدیک به این معناست و از این‌رو به نظر می‌رسد این اصل تفسیری که از نتایج اصل قانونی بودن جرم و مجازات است، بیش از آنکه نشأت گرفته از برائت اصولی باشد، ریشه در فرض برائت دارد.

۱- مگر قانون‌گذار در ماده‌ای به آن تصریح داشته باشد؛ مانند ماده ۵۱۳ ق.م.ا. ۱۳۹۲.

۲- در این مسیر، قضات و دادگاه‌ها می‌توانند راهنمای قانون‌گذار باشند (Cardozo, 1921: 11).

۳- اکتفا به قدر متیقن حکم و مقرره‌ی قانونی.

برائت نومی (که بیان دیگری از اصل آزادی فردی است) به تفسیرگر اجازه نمی‌دهد حکم جزایی جرم‌انگاری شده را توسعه دهد و از همین مهم به دست می‌آید که اصول تفسیری مسلم در حقوق کیفری مانند اصل تفسیر مضیق، اصل تفسیر به نفع متهم، اصل عدم عطف قانون ماهوی به گذشته و اصل منع توسل به قیاس، ریشه در این برائت و عدم مجرمیت دارد، نه برائت اصولی که اصل عملیه‌ای بیش نیست. با قاعده قلمداد کردن فرض برائت، اصول تفسیری مانند تفسیر مضیق، تفسیر به نفع متهم، عطف بماسبق نشدن قوانین و ... ریشه در یک قاعده و امر واقعی خواهند داشت و براین اساس این اصول به یک اصل عملی تنزل پیدا نمی‌کنند تا گفته شود در مقام تردید، ابتدا باید به انحاء طرق به مراد مقنن دست یافت و چه بسا از این رهگذر، رفتاری نیز به وسیله تفسیر تفسیرگر جرم‌انگاری شود و فاعل آن کیفر ببیند (عملی برخلاف اصل تفکیک قوا - اصل ۵۷ ق.ا- اصل قانونی بودن جرم و مجازات و قاعده قبح عقاب بلا بیان) و بعد از فحص اگر همچنان تردید باقی بود، به برائت اصولی تمسک شود؛ بلکه بن‌مایه‌ی این اصول تفسیری در یک قاعده‌ی مسلم است که همسو با مراد جدی مقنن می‌باشد و در صورت بروز شک، دیگر نیاز به فحص و جست‌وجو نیست؛ زیرا حکم واقعی اولیه مشخص است و تفسیر نیز مطابق با آن انجام می‌شود. طبق این رویکرد، برائت در هر حال از امارات مجعول شرعی است (موافق با رویکرد انسان نومن از برائت) و بر اصول عملیه تقدم دارد (Nobahar, 2016: 345).

چنانچه منشاء اصول تفسیری در حقوق کیفری، برائت با رویکرد انسان نومن (انسانی که محدود به یک موجود مکلف نیست و تنها برخورد تکلیف‌مدارانه با او نمی‌شود - همان‌طور که در بخش قبلی بدان اشاره شد-) معرفی شود، در این صورت نحوه و زمان به‌کارگیری از این اصول، متفاوت با فرض و موردی خواهد بود که منشأ اصول تفسیری را اصل عملی برائت می‌داند. به نظر می‌رسد چنین دیدگاهی، هم‌سو با اصل آزادی فردی که از پایه‌های اساسی و بنیادی حقوق (Dubber, 2004: 24) و قوانین موضوعه است، می‌باشد؛ زیرا عمل به این نظرگاه، دایره‌ی استثنائات قانونی را بسط نمی‌دهد و به قدر متیقن احکام محدود کننده آزادی فردی و اجتماعی (مقررات جرم‌انگاری شده)، اکتفا می‌کند.

وقتی گفته می‌شود تفسیر قانون کیفری نباید برخلاف آزادی فردی شهروندان باشد، یعنی تفسیرگر به هنگام تفسیر باید به اصل برگردد و این اصل یک ابزار استثنائی نیست که در برخی موارد کاربرد داشته باشد (مثل برائت اصولی)، بلکه قاعده‌ی محرز و مسلمی است که حکم واقعی را نشان می‌دهد و این جرم و محدود کردن قلمرو آزادی افراد می‌باشد که استثناء بوده و باید در حیطه‌ی مشخص خود اجرا شود و از وسعت‌بخشی آن پرهیز نمود.

در فقه نیز بنا بر نظر برخی از فقیهان، این احتمال وجود دارد که گفته شود برائت یک اصل عملی صرف نیست و مبتنی بر فرض برائت و عدم مجرمیت (فرض بی‌گناهی) است. برای این مدعا می‌توان علاوه بر آنچه ذکر شد، به گونه‌ای دیگر نیز استدلال نمود. ابتدا عبارتی از صاحب فصول آورده می‌شود:

«المباح الشرعی ما رخص الشارع فی فعله و ترکه و خیر بینهما و المباح العقلی المقذور الذی لا حسن فی فعله و ترکه» (Ha'iri, Isfahani, 1983: 337).

چنانکه مشخص است در متن اخیر، میان اباحه شرعی و اباحه (برائت) عقلی تفاوت در نظر گرفته شده است. توضیح آنکه در اباحه‌ی شرعی مثل اکل میوه و سبزیجات، ترخیص شارع بر انجام یا ترک آن از سوی مکلف تعلق گرفته است. اباحه‌ی شرعی مربوط به مواردی است که طبق دلیل شرع، برای آنها اقتضای اباحه (اقتضای مساوات که نه جانب حرمت، غالب شود و نه جانب وجوب) وجود دارد؛ یعنی در ذات این‌گونه امور مانند خوردنی و خوراکی‌های حلال، اقتضای اباحه وجود دارد. ولی مباح عقلی لاقتضا می‌باشد مثل اینکه شارع نسبت به شرب چایی یا شرب توتون سکوت کرده و دلیلی هم در مورد حرمت آن وجود ندارد (حسن و قبحی در فعل و ترکش وجود ندارد) و چون دلیلی بر حرمتش وجود ندارد، عقل به عدم منع آن حکم می‌کند. بنابراین در مباح شرعی، دلیل بر اباحه وجود دارد ولی در مباح عقلی، هیچ دلیلی بر حرمت و وجوب نخواهد بود (لاقتضا).

۱- قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ آءِ آلَتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ (Quran, Aaraf, 32) - قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أَلْهِ لَغَيْرِ آءِ. بِهِ، فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَ لَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Quran, Anaam, 145).

با این مقدمه، در میان متقدمین فقهای امامیه راجع به این فرض که در زمانی که شریعت وجود نداشته (ندارد) و در مورد انجام رفتاری یا ترک آن، عقل حاکم می‌باشد (حال عقل)، در این حال چنانچه راجع به جواز یا عدم جواز فعل یا ترک فعلی تردید پدید آید، سه قول وجود دارد:

- ۱- برخی قائل به اصالة الحظر بوده که به دلیل عقل، عمل به مورد تردید ممنوع است.
  - ۲- برخی دیگر قائل به اصالة الاباحه‌اند که معتقدند به دلیل عقل انجام آن کار بلاشکال است.
  - ۳- برخی نیز توقف کرده‌اند.
- موضوع مورد بحث، بیشتر مربوط به قول و دیدگاه دوم است. آنهایی که قائل به اصالة الاباحه در حال عقل شده‌اند اگر حال شرع را مطرح کردند، یعنی با ظهور شریعت و پدید آمدن تردید نسبت به جواز یا عدم جواز عملی، چنانچه بخواهند با تمسک به همان اصالة الاباحه‌ای که در حال عقل مطرح نمودند و به آن از جهت عقلی و عقلایی معتقد بودند عمل کنند، در این صورت اقدام به استصحاب حال عقل می‌کنند^۱ (استصحاب برائة الاصلية: برائتی که در حال عقل به آن اطمینان داشتیم را برای حال شرع نیز جاری خواهیم کرد)^۲. قائلان این دیدگاه، برائت شرعی که از طریق استصحاب حال عقل (برائت عقلی) به دست می‌آید را می‌پذیرند و آن را یک اصل عملی حساب نمی‌کنند. از اطمینان حال عقل به اطمینان حال شرع می‌رسد که برآیند آن می‌شود یک دلیل علمی عرفی بر عدم وجود حکم^۳. به نظر می‌رسد با این استدلال، اماره بودن فرض برائت توجیه می‌شود.
- طبق مطالب مزبور، لاقلاً در قالب طرح نظری می‌توان چنین اظهار داشت که ممکن است مبنای برائت مطرح در اصل ۳۷ ق.ا ریشه در معنای دوم برائت داشته باشد و محدود به برائت اصولی نیست و از این رو برآیند آن همانند برائت اصولی، حکم ظاهری متزلزل نخواهد بود. قانون اساسی به‌عنوان سند بالادستی در نظام قانون‌گذاری، از اصولی سخن می‌گوید که به‌عنوان بن و قاعده، قانون‌گذار عادی را در تقنین دیگر قوانین کمک کند و این اصول و قواعد، هم در مرحله‌ی وضع و هم مرحله‌ی تفسیر باید رعایت شوند. از این رو به نظر می‌رسد برائت مطرح در قانون اساسی، قدرت و اعتباری بیشتر از یک اصل عملی دارد و به‌عنوان یک قاعده و اصل در حقوق (به خصوص حقوق کیفری) شناخته می‌شود.

اینکه برخی اذعان دارند اصل برائت در حقوق ایران، معنای گسترده‌ای پیدا کرده است (Katouzian, 1998, 3: 246) حکایت از بیان این مهم دارد که در حقوق موجود و مستند به قوانینی که از این اصل سخن می‌گویند (مثل قانون اساسی در اصل ۳۶، قانون آیین دادرسی کیفری در ماده ۴ و غیره)، برائت یک اصل عملی ساده و با اعتبار و حجیت ضعیف نیست (در مقایسه با سایر دلایل و امارات)، بلکه بیانگر یک قاعده با معنای استعلایی (Kant, 2015: 329) است و از این رو رویگردانی و دست کشیدن از آن، تنها از طریق دلیل قطعی امکان‌پذیر است (Arzhang and Hamidi, 2016: 17) و با صرف ظن و قرائن، نمی‌توان به آن عمل نکرد.

۱- در این مورد به نمونه‌ای اشاره می‌شود:

«استصحاب حال العقل، أی: الحال السابق، وهی عدم شغل الذمة عند عدم دلیل أو أمانة علیه، والتمسک به أن يقال: إن الذمة لم تكن مشغولة بهذا الحكم فی الزمن السابق، أو الحالة الأولى، فلا تكون مشغولة فی الزمن اللاحق أو الحالة الاخری، وهذا إنما یصح إذا لم یتردد ما یوجب شغل الذمة فی الزمن الثانی. و وجه حجیته حیثین ظاهر، إذ التکلیف بالشئ مع عدم الاعلام به، تکلیف الغافل، و تکلیف بما لا یتطایق» (Fazel Toni, 1991: 178)

۲- البته لازم به توضیح است که قداماً، استصحاب حال شرع را به صورتی که میان متأخرین به‌عنوان یک اصل عملی قلمداد می‌شود را قبول ندارند اما استصحاب حکم ثابت اباحیه در حال عقل را وقتی حال شرع پیش آید و دلیلی بر حرمت یافت نشود را قبول دارند.

۳- نگارندگان در مطلب اخیر از بیانات و توضیحات محققانه‌ی استاد درس فقه و اصول حوزه‌ی علمیه‌ی اصفهان، جناب آیه‌ا. عبدالرسول پیمانی سده‌ی بسیار بهره بردند و از این رو از ایشان کمال تشکر و قدردانی را دارند.

نتیجه گیری

قانون اساسی ایران در اصل ۳۷ به اصل برائت اشاره دارد. این اصل در قوانین دیگر نیز مانند قانون آیین دادرسی کیفری (ماده ۴) و قانون آیین دادرسی مدنی (ماده ۱۹۷) و ... بیان شده است. با این حال از اصل اخیر که هم در تقنین و هم در تفسیر کاربرد دارد، می توان دو خوانش متفاوت (براساس انسان فنومن و نومن) داشت که هر کدام از این دو قرائت، آثار و نتایج متفاوتی در تفسیر قوانین کیفری (جرم و مجازات) خواهد داشت. نومن که مفهومی پیشافنومنی است، حائز طبیعتی متفاوتی^۱ بوده و قابل فهم و شناسایی با قوای پنج گانه‌ی حسی و عقلانیت نظری کانتی نیست. آنچه در این رویکرد به طور کامل مشخص است، تنها عبارت است از موجودی به نام انسان که حائز ذاتی است و آن ذات، منشأ آزادی‌های فردی است و کوشش کانت نیز آنست که انسان را یک هویت نومنال معرفی کند. از آنجا که قانون اساسی به عنوان سند برتر و بنیادی در نظام قانون گذاری شناخته می‌شود، از این رو به نظر می‌رسد بتوان از برائت مطرح در آن، تفسیری نومنیک داشت و آن را به یک اصل عملی صرف، تنزل نداد.

اقتضای رویکرد نومنیک به اصل برائت این است که سراغ رفتار مجرمانه و کیفر جرم را تنها در قانون مدون گرفت و چنانچه در مورد مجرمانه بودن رفتاری تردید شود و قانون نیز راجع به آن صریح نباشد، می‌باید فوراً به مقتضای اصل آزادی فردی که اصل برائت با رویکرد انسان نومن بیان دیگری از آن است، عمل کرد. اصول تفسیری حقوق کیفری نظیر تفسیر مضیق، تفسیر به نفع متهم، منع توسل به قیاس و عطف بماسبق نشدن قانون کیفری ماهوی، با این خوانش از اصل برائت، به محض پدید آمدن تردید، مورد تمسک تفسیرگر قرار خواهند گرفت؛ درحالی که اگر منشأ اصول تفسیری اخیر الذکر از اصل عملی برائت (با تمرکز بر انسان مکلف) دانسته شود، تمسک به آنها مستلزم پیمودن مسیری پر فراز و نشیب است.

به نظر می‌رسد اگر حقوق دان و تفسیرگر از زاویه‌ی انسان نومن به مقررات جرم انگاری شده در قوانین کیفری بنگرد، در این صورت می‌توان قانون جزایی را پس از وضع و تدوین، مجموعه‌ای مستقل فرض نمود تا نخست تفسیر قانون صرفاً موافق با اصول مسلم تفسیری به عمل آید (فهم مراد مقنن از متن قانون، به کمک اصول تفسیری) و دوم در موارد تردید، اصل آزادی رفتار فردی مخدوش نشود (چون اگر برای تفسیر چنین قوانینی، کشف مراد مقنن لازم دانسته شود، چه بسا رفتار مشکوک و غیر مصرحی با ذکر احتمالاتی از سوی مفسر، جرم شناخته شود و متهم کیفر گردد). بنابراین در این وضع، تضمین بیشتری برای عمل بر مدار آزادی فردی وجود دارد تا آنکه خواسته شود استثناء (یعنی رفتار مشخص جرم انگاری شده)، بسط داده شود و به تبع آن، اصل آزادی فردی در صورت بروز تردید، نقض گردد. به عبارتی در حقوق کیفری، اصل برائت با رویکرد انسان نومن، به عنوان عامل و معیاری خواهد بود که جلوی استبداد قوه مقننه در امر تقنین و خودرأیی‌های قضایی در امر تفسیر را می‌گیرد.

ذکر این توضیح نیز لازم است که ضمن پذیرش فرض برائت (برائت با رویکرد انسان نومن)، به نظر نمی‌رسد فرض بر بی‌گناهی به همان گونه که در حقوق غرب مطرح است و در رسیدگی به اتهامات مورد استفاده قرار می‌گیرد، در نظام حقوقی ایران و در تفسیر قوانین، کاربرد به خصوصی داشته باشد. فرض بر بی‌گناهی در خصوص فرد متهم و برای مرحله‌ی ارتکاب فعل است ولی تفسیر ارتباط به حکم و مفهوم قانونی آن دارد که پس از شناسایی و فهم دقیق آن، بررسی می‌شود که رفتار صورت گرفته، مشمول حکم می‌گردد یا خیر؟ به عبارتی در حقوق کیفری باید از طریق ادله‌ی قانونی ثابت شود که رفتار انجام شده، منطبق با حکم جرم انگاری شده است (احراز موضوع) و الا علتی برای سریان و اعمال حکم، وجود نخواهد داشت.

در انتها ضمن تأکید بر پیش‌بینی موادی در قانون مجازات اسلامی که متضمن اصول تفسیری حقوق کیفری باشند (مانند آنچه در اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری، یا قوانین جزایی فرانسه و ترکیه وجود دارد)، پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار با رویکرد انسان نومن دست به تقنین در این زمینه زند تا چنانچه در تفسیر جرم و مجازات تردید بوجود آید، بی‌درنگ تفسیرگر به این اصول متمسک شود (موافق با اصول ۳۶، ۳۷، ۱۶۶، ۱۶۹ ق.ا.م. ماده ۱۸ ق.م.ا ۱۳۹۲) و نتواند با توجیه وصول و کشف مراد مقنن، اقدام به بسط و توسعه‌ی قلمرو مقررات جرم‌انگاری شده نماید و رفتاری خلاف قواعد منطقی حقوق کیفری انجام دهد.

۱. متافیزیک کانتی

با بیانی دیگر و کاربردی تر پیشنهاد می شود که در زمان اصلاحات قانون مجازات اسلامی شبیه اساسنامه دیوان بین المللی کیفری (بندهای ۱ و ۲ ماده ۲۲) و قوانین کیفری برخی کشورها این اصول تفسیری وارد قانون کیفری شده و محدود به کتب حقوقی و دکترا نباشد تا در این صورت اعتماد به نفس دادگاهها در توسل به آنها بیشتر شده و حقوق و آزادی های فردی بیشتر مراعات گردد.

References:

- Holy Quran. [in Arabic]
- Amini, M, Poorbafrani, H, Alsharif, M. M and Shahabi, M (2023). "Drawing the scope of "Justice-based interpretation" in Criminal Law in the Light of the Logic of Criminal Law", *Criminal Law Research*, 14(2), 39-51. doi: 10.22124/jol.2024.24689.2388. [In Persian]
- Ansari, Morteza (1998), *Faraid al-Osul*, 1st edition, Qom: majmaolfekr al-Islami. [in Arabic]
- Ardebili, Muhammad Ali (2015), *General Criminal Law*, 40th edition, Tehran: Mizan. [In Persian]
- Arzhang, A. and Hamidi, M. R. (2016). "Effect of Incomplete Confession in Criminal Affairs, from Ta'zir (punishment) to Purgation". *Criminal Law Research*, 7(1), 7-22. [In Persian]
- Ashouri, Mohammad (1993), "The Principle of Innocence and Its Effects in Criminal Matters (Comparative Study)", *Journal of the Faculty of Law and Political Sciences*, Volume 29. [In Persian]
- Boshrahi Khorasani (Fazel Toni), Abdollah (1991), *al-Wafiyah* (researched by Seyyed Mohammad Hossein al-Razavi), first edition, Qom: Majmaolfekr al-Islami. [in Arabic]
- Cardozo, Benjamin N (1921), *The Nature of the Judicial Process*, Stable URL, <http://journaloflaw.us/4%20Chapter%20One/1-1/JoL1-2,%20CO1-1,%20Cardozo.pdf>
- Case: *The Prosecutor v. Barayagwiza* (2000), Decision (Prosecutor's Request for Review and Reconsideration), Case No. ICTR-97-19-AR72, 31 March 2000, para. 35.
- Daneshpajouh, Mustafa (2012), *The Realm of Implementation and Interpretation of Legal Rules*, First Edition, Qom: Hawzeh and University Research Institute. [In Persian]
- Dehkoda, Ali Akbar (2010), *Dictionary*, Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Dubber, Markus (2004), "A political Theory of Criminal Law: Autonomy and the Legitimacy of State Punishment", *Ssrn Electronic Journal*, March, Vol 15, no 3.
- Durant, William James (2007), *History of Philosophy* (translated by Abbas Zaryab Khoei), Tehran: Scientific and Cultural. [In Persian]
- Elham, GholamHossein; Borhani, Mohsen (2022), *Introduction to General Part of Criminal Law (Crime and Offender)*, Volume 1, Seventh Edition, Tehran: Mizan. [In Persian]
- Gardner, Sebastian (1999), *Kant and the Critique of Pure Reason*, London and New York, Routledge.
- Ghafi, Hossein; Shariati, Saeed (2015), *Applied Principles of Islamic Jurisprudence*, third edition, volume three, Qom: Hajj and University Research Center. [In Persian]
- Ghorbani, A. and Movahedi, J. (2012). "The Nature of Innocence in Jurisprudence and Law". *The Judiciary Law Journal*, 76(80), 63-87. doi: 10.22106/jlj.2012.11035 [In Persian]
- Ha'iri Isfahani, Mohammad Hussein (1983), *Al-Fusul al-Ghariyah fi Usul al-Fiqhiyah*, Qom: Center for the Revival of Islamic Sciences. [in Arabic]
- Hedayat Afza, Mahmoud; Levai, Shaker (2015), "A Comparison Between Sadra's Existence and Essence with Kant's Noumenon and Phenomenon", *The Mirror of Knowledge*, 15(2), 53-76. [In Persian]
- Hakim, Sayyid Muhammad Taqi (undated), *Al-Usul al-A'ma' al-Fiqh al-Muqarnain*, Qom: Aal al-Bayt Foundation (peace be upon them). [in Arabic]
- Hamedani, Omid (2008), *Mysticism and Thought*, Tehran: Contemporary Perspective. [In Persian]
- Hosseini Qomi, Sayyid Mohammad (1995), *Izah al-Kifayyah*, Qom: Dar al-Kitab al-Jazayiri Press. [in Arabic]
- Ibn Qiba, Mohammad (1984), *Naghz-ul-Ashhad* (with the efforts of Ali Akbar Ghaffari), Qom. [in Arabic]
- Jafari Langroodi, Mohammad Jafar (2019), *Introduction to the Science of Law*, 13th edition, Tehran: Ganj Danesh. [In Persian]
- Jafari Langroodi, Mohammad Jafar (2002), *Details in Legal Terminology*, Tehran: Ganj Danesh. [In Persian]
- Jaspers, Karl (1993), *Kant* (translated by Mir Abdolhossein Naqibzadeh), Tehran: Tahouri Library. [In Persian]
- Jean Finnis (1980), *Natural law and Natural rights*, Oxford: OUP.

- Kant, Immanuel (2009), Preparations (translated by Gholam Ali Haddad Adel), 4th edition, Tehran, University Publishing Center. [In Persian]
- Kant, Immanuel (2009), Critique of Pure Reason (Translated by: Nazari, Behrouz), Tehran: qoqnoos. [In Persian]
- Katouzian, Nasser (1998), Philosophy of Law, Tehran, enteshar Company. [In Persian]
- Khademi Koosha, Mohammad Ali. (2023). "The positions of the inherent dignity of man in the science of principles of jurisprudence and jurisprudential inferences and their methodological differences", Quarterly Journal of Fundamental Studies, 10(37), 103-126. [In Persian]
- Khorasani, Mohammad Kazem (1988), Kefaya Al-Usul, Qom: Al-olbayt Foundation for the revival of tradition. [in Arabic]
- Mohaghegh Damad, Sayyed Mustafa (2009), Rules of Jurisprudence: Civil Section (Property and Responsibility), 28th edition, Tehran: Islamic Sciences Publishing Center. [In Persian]
- Mohamadian, A. (2020). "Article 167 of the Constitution and the Feasibility of Issuing a Verdict Based on an Easier Fatwa", Criminal Law Research, 11(2), 221-241. doi: 10.22124/jol.2020.15106.1817. [In Persian]
- Mojtahedi, Karim (2008), Donnes Scotus and Kant as narrated by Heidegger, Tehran: Soroush. [In Persian]
- Mostafavi, Sayyed Kazem (2021), Advanced Course in Principles of Jurisprudence, available at: <https://www.eshia.ir/>. [In Persian]
- Mostafavi, Sayyed Kazem (2015), Advanced Course in Principles of Jurisprudence, available at: <https://www.eshia.ir/>. [In Persian]
- Mulla Sadra, Mohammad (1981), Al-Asfar, 3rd edition, Beirut, Dar Ihya Al-Turath. [in Arabic]
- Naini, Mohammad Hussein (2000), Fawad al-Asul (compiled by Kazemi, Mohammad Ali), Qom: Islamic Publishing Institute. [in Arabic]
- Narmashiri, S. and Mirbalouchzaei, I. (2023). "Analytical reflection on the allegorical genre of Rumi's elephant and dark house Relying on Kant's theory of noumenon and phenomena", Persian Language and Literature, 76(247), 71-88. doi: 10.22034/perlit.2023.52159.3340 [In Persian]
- Nasiri, M. (2008). "Noumenon and Phenomenon in Kant's Philosophy", Theological Reflection and Philosophical Criticism, 13(49-50), 75-98. [In Persian]
- Nobahar, Rahim (2016), "The Assumption of Innocence: An Islamic Perspective", Collection of Articles in Commemoration of Dr. Mostafa Mohaghegh Damad, Tehran: Academy of Sciences. [In Persian]
- Qiyasi, Jalal ol-Din (2019), Method of Interpreting Criminal Laws, 2nd edition, Qom: Bostan Ketab. [In Persian]
- Qiyasi, Jalal ol-Din (2000), Method of Interpreting Criminal Laws, 1st edition, Qom: Publication Center of the Islamic Propaganda Office of the Seminary. [In Persian]
- Rahmdel, M. (2020). The Constitution of Iran and the principle of innocence. Basic Rights - Fundamental Rights Journal-, 16(32), 91-111. [In Persian]
- Sabzevari, Seyyed Abdul Aala (1992), Mohdhab al-Ahkam, 4th edition, Qom: Al-Manar Institute. [in Arabic]
- Sadr, Seyyed Muhammad Baqir (1996), Al-Ma'alam Al-Jadidah in Usul, second edition, Tehran: Maktabat ol-Najah. [in Arabic]
- Sayyah, Ahmad (1992), Modern Comprehensive Dictionary (Al-Munjad's translation), Tehran: Islamic Bookstore. [In Persian]
- Smith, Norman Kamp, A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason, Humanities Press International, Inc (United States America).
- Sobhani, Jafar (2008), al-Mujaz fi Osul al-Fiqh, 14th edition, Qom: Imam al-Sadiq (peace be upon him) Foundation. [in Arabic]
- Stephan Korner (1988), Kant's Philosophy (Translated by: Foladvand, Ezzat O'llah), Third Edition, Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Sheikh Mufid (1992), Al-Jamal (Research: Ali Mirsharifi), Qom: Publishing Center affiliated with the Islamic Information Institute. [in Arabic]
- Tirmidhi, Mohammad (1975), Sunan al-Tirmidhi (The Biography of imam), second edition, Egypt: Published by Mustafa Al-Babi. [in Arabic]
- Tosi, Mohammad ibn Hassan (1986), Al-Mabsut, first edition, Qom: Islamic Publication Institute. [in Arabic]

استناد به این مقاله:

امینی، محمد؛ پوربافرانی، حسن و الشریف، محمدمهدی و شهابی، مهدی (۱۴۰۵)، «بازاندیشی در اصل برائت با رویکرد انسان نومن و تأثیر آن بر کاربست اصول تفسیری در حقوق کیفری»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۷، پیاپی ۳۳، صص. ۲۰-۷
DOI: 10.22124/jol.2025.29734.2569

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

